

Гаськевич О.Б.,

старший науковий працівник обласного музею Ю. Словацького в. Кременці, Україна

Haskevych O. Senior Researcher of the Muzeum of Julius Slowatski

Ukraine, Kremenets

DIFFERENT WAYS IN WHICH THE LITERARY WORK OF TARAS SHEVCHENKO WAS  
POPULARIZED AND THE CELEBRATION OF HIS ANNIVERSARIES IN VOLYN,  
KREMENETS DISTRICT IN THE 1920s AND 1830s

**Аннотація:**

Стаття ознайомлює із специфікою популяризації творчості Тараса Шевченка та вшанування його пам'яті на Волині в 20-30 роках ХХ ст. в умовах польської влади; зазначає основні українські організації, які займалися цим питанням, (зокрема – «Просвіта»); висвітлює плани заходів, що проводилися. Джерельною базою статті є матеріали Тернопільського Державного Архіву.

**Abstrack**

This article presents different ways in which the knowledge of Taras Shevchenko's life and work

was spread among the Ukrainian population in the Kremenets district while it was under the Polish rule. The article names specific Ukrainian organization "Prosvita" is especially highlighted as the main promoters of Ukrainian cultural traditions. The author describes the various celebrations related to these celebrations. This article is based primarily on the materials of the Ternopil State Archive and memories of the celebration's participants.

**Ключові слова:** Тарас Шевченко, польська влада, українські культурні традиції, вшанування пам'яті

### Keywords:

Taras Shevchenko, Polish rule, "Prosvita", Ukrainian cultural traditions, celebrations

Вшанування Тараса Шевченка завжди було одним із пріоритетних завдань усіх українських організацій і патріотичних товариств, що функціонували у період 20-30 рр. на Волині. Найчисельнішим і найбільш відомим було товариство «Просвіта», засноване 7 травня 1920 року. Головна мета його «...збудити в українському народіві громадське почуття, дати його членам добру науку та розумовий розвиток».

Багаторічним головою товариства у кременецькому повіті був знаний український політичний діяч, колишній член Центральної Ради УНР, в 1922-1927 роках - депутат до Сейму від українського представництва - Борис Козубський.

**Козубський Борис** (1886-1953). Юрист, журналіст, політичний діяч. Народився в 1886 році в Житомирі у родині лікаря. Закінчив юридичний відділ Харківського університету. Член Центральної Ради УНР. Після перемоги більшовиків оселився на Волині. Землевласник у Великому Раковці. У Кременці володів будинком по вулиці Коженювського, де містився осередок «Просвіти». У 1948 році був ув'

язнений в «Березі Картузькій». В 1941 році переселився до Львова. У 1948 році

арештований НКВД і загинув в 1953 р. у Мордовському таборі.

[  
1  
]  
.

Не менш причинився до розвитку «Просвіти» і заступник голови – **Семен Жук** (1888-1941 рр). Народився у Боложівці кременецького повіту, навчався у Києві. За професією - вчитель, колишній політичний діяч армії УНР, пізніше - депутат від Української Радикальної партії. Семен Жук був керівником утвореного в 1930 році при Товаристві літературно-наукового відділу. Відділ цей нараховував 3 секції: історично-наукова, української літератури та західно-європейської літератури. [2]. В 1930 році був звинувачений у антиурядовій діяльності і засуджений до 2 років в'язниці, після звільнення працював директором Почаївського кооперативного банку, одночасно продовжуючи патріотичну діяльність. Розстріляний НКВД в 1941 році під Львовом. [3]

Окрім «Просвіти» в кременецькому повіті в міжвоєнне 20-річчя функціонували різні українські організації: товариство «Каменярі» (ліквідоване в жовтні 1933 року); Союз українців; товариство «Сільський господар» (Активно діяло на селах: Гнідава, Болязуби, Бірки, Попівці, та у Почаєві); коротко діяло і заборонене у 1933 році Українське товариство молоді «Юнак»; у місті Почаєві та в селі Новий Тараж в 1933-1937 рр. функціонувало Культурно-освітнє товариство; у селах Жолоби, Шпиколоси з 1933 по 1934 роки діяло Волинське українське об'єднання; Кременці коротко діяло (з 17 серпня по 31 серпня) українське об'єднання «Спортивний клуб»; також у Кременці з 1932 по 1937 рр. існувало Українське товариство ім. Петра Могили; у деяких селах, напр. Якимівці, Вишгородок з 1932 по 1934 роки функціонувало антиалкогольне товариство «Відродження».

В рамках українського кооперативного руху в Кременці в 1932 по 1936 роки функціонувала українська книгарня. Була іще книгарня «Просвіти», що знаходилася у піднаймі Дирекції книгарні Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка у Львові. Про її керівника варто згадати окремо.

**Роман Бжеський.** Народився у Ніжині, у польській шляхетській родині, але з дитинства самоідентифікувався як українець. У ранній юності був членом товариства «Братство самостійників». З 1917 року активно боровся з більшовизмом, працював в уряді Української Центральної Ради. Захопився ідеологією Дмитра Донцова, з яким співпрацював у часописі «Літературно-науковий вісник», був відомий своїми

радикальними поглядами. Поет, історик, журналіст, публіцист. В 1920 році виїхав на Волинь і оселився в Кременці. Продовжував націоналістичну діяльність. З 1917 по 1939 роки був 17 раз арештований більшовицькою та польською владами. З 1934 по 1939 роки був ув'язнений в Березі Картузкій. В 1943 році через Прагу і Мюнхен емігрував до США. Помер в 1982 році у Детройті.

Призначення Романа Бжеського на керівника книгарні було неоднозначно сприйняте тими членами «Просвіти», які не поділяли його радикалізму. Бжеський дуже вільно трактував свої обов'язки керівника книгарні, використовуючи її приміщення для таємних зустрічей української молоді, переважно учнів Української гімназії, яким викладав курс української історії, культури і літератури, укладений особисто.

Звичайні покупки книг лише перешкоджали керівникові книгарні в його улюбленому занятті і він спроваджував їх, часто досить неввічливо.[4]

Як дослідник творчості Тараса Шевченка, Р. Бжеський використовував його авторитет у своїй діяльності, трактуючи Шевченка, передусім, як пророка українського націоналізму.[5] Зацікавлених скеровуємо до пізнішої праці Р. Бжеського про Т. Шевченка, виданої під псевдонімом Романа Задеснянського (Задеснянський Р. Апостол української національної революції. Мюнхен, 1969). [6]

Життя «Просвіти» (пізніше, після її ліквідації - Товариства Доборочинності) минало у читальнях, які містилися у приватних помешканнях. Неодмінним атрибутом у ній був портрет Тараса Шевченка, оздоблений вишитим рушником. Біднішим сільським читальням (напр. с. Якимівці) портрет Шевченка дарувало повітове товариство «Просвіта». В читальні можна було почитати книгу, там теж відбувалися засідання «Просвіти» та різні урочистості. Найважливіші з них, яким було щорічне свято Шевченка, відбувалися у Кременці - в залах Комерційної школи, Духовної Семінарії або ж Кременецького Ліцею. В Почаєві свято Шевченка проводили у залі Українського Банку або Червоного Готелю Почаївської лаври. На селах - традиційно - у читальнях «Просвіти» або у «Просвітянських хатах».

Бібліотека «Просвіти» у Кременці в 1929 році налічувала 2335 томів (звіт). [7]. Після заборони в 1932 р «Просвіти» в Кременці у 1934 р. повстало «Українське товариство доборочинності», керівництво яким обійняв Борис Козубський, а також сільські гуртки тзв. «Просвітянські хати».

На основі рішення Воеводи Волинського від 19 квітня 1934 р. № ВРЗ-2|34, виданого на підставі ст. 21 закону про об'єднання від 27 жовтня 1932 р./Зб.зак. РП № 94 поз. 808) внесено до реєстру об'єднань і товариств Волинського воєводства за № 39 об'єднання «Українське товариство Доброчинності». Його метою зазначено

:

«Надання допомоги матеріальної моральної та освітньої мешканцям м. Кременця а також інших місцевостей кременецького повіту». [8].

Товариство «Просвіта», а згодом «Товариство доброчинності», як і інші українські організації, вважали щорічне вшанування пам'яті Тараса Шевченка за одне із найважливіших завдань. Голова Товариства - Борис Козубський, особисто багато зробив для популяризації постаті поета у кременецькому повіті, був головним доповідачем на багатьох урочистих академіях. Подаємо тези реферату Козубського «Великий кріпак», прочитаного у 1932 році. [9].

1. Популярність Шевченка серед народних мас.
2. Шевченко – вияв народного генія
3. Шевченко - співець протесту проти соціальної неправди і речник розкріпощення селянства.
4. Шевченко - пророк національно-політичного визволення.
5. Місце Шевченка в українській літературі та історії.

Річниці Пророка України почали святкувати вже на початку міжвоєнного двадцятиріччя, а саме - із 1920 року. 10 березня у приміщенні комерційної школи відбулася урочиста академія на честь Т. Шевченка. З рефератом «Тарас Шевченко» і мотиви його творчості» виступив Василь Дорошенко. Прозвучала кантата «Умер поет» відомого українського

композитора-кременчанина М. Вериківського, хор під керівництвом Івана Капітонця виконав «Заповіт» Т. Шевченка. Декламували вірші. Вечір був добродійний, зібрані кошти передано на розвиток українських шкіл [10]. Українські організації намагалися, аби літературна спадщина Тараса Шевченка була доступна усім верствам української спільноти. Особлива увага надавалася молоді. Як свідчить протокол засідання представників кременецьких шкіл і Кола жінок від. 0303.1921 р. ухвалено програму свята Т. Шевченка з нагоди 60 річниці смерті. Після урочистої панахиди у Богоявленському монастирі, в залі Комерційної школи відбувся літературно-вокальний ранок для учнів кременецьких шкіл [10].

Найважливішим осередком патріотичного виховання молоді протягом 20 років була приватна Українська гімназія в Кременці [11]. Звичайно, у цій школі творчість Т. Шевченка широко пропагувалася. Щороку організовувалися урочисті академії на честь поета, часом спільно з іншими освітніми осередками, наприклад Духовною Семінарією [12]. Великою подією був приїзд в 1935 році професора Краківського університету, видатного українського письменника та політичного діяча - Богдана Лепкого, який виступив з рефератом про життя і творчість Шевченка.

Безперечним досягненням стало видавництво «Малого Кобзаря» [13]. У фондах Тернопільського архіву знаходиться «короткий огляд створення і діяльності громадського комітету у справі організації святкувань річниць Тараса Шевченка в Кременці і повіті 10-12 березня 1922 р.» [14], в якому зазначено, що вже від січня комітет розпочав підготовку до організації 61 річниці смерті нашого великого

С  
півця, Пророка і Генія Тараса Шевченка». [15] Комітет налічував 39 членів

[  
16  
]

. Завдяки спільним зусиллям було зібрано кошти на видання книжок «Малий Кобзар» і «Коротка біографія Тараса Шевченка». «Малий Кобзар» налічував 22 твори. Частина з них було надруковано з купюрами, частину творів скорочено або ж усунуто найбільш бунтівничі рядки. На передодні 108 річниці з дня народження і 61 річниці смерті поета 3000 екземплярів книжки було безкоштовно передано до 66 шкіл кременецького повіту а також українським громадам сіл Ст. Олексинець, Устечко, Великі Дедеркали. Найбільше екземплярів потрапило до Української Гімназії в Кременці та до шкіл Почаєва, Бережець і Дунаєва. Згаданий комітет не був юридичною організацією, тому надалі його функції перейшли до «Просвіти» а згодом до «Товариства Добродійності».

Урочистості, вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка стали у повіті традицією і охоплювали майже усі сфери життя української громади. Брала у них участь також православна

церква. Так, з листа Православної консисторії (від 3 травня 1923 року) дізнаємося, що у відповідь на заву Просвіти № 367 архієпископ Діонісій видав розпорядження, щоб у всіх парафіях кременецького повіту а також у Почаївській Лаврі 11 березня б.р. було відслужена літургія та панахида за душу Тараса Шевченка. Служби в цей день відбувалися переважно українською мовою. Того ж року «Просвіта» запросила українську громаду в річницю «славного національного поета Тараса Шевченка» на літургію та панахиду до церкви Чесного Хреста у Кременці. Ця церква у міжвоєнному двадцятилітті була у Кременці одним із осередків релігійно-патріотичного виховання. Богослужіння тут відбувалися українською мовою, а проповіді нерідко мали політичний підтекст. В ті часи вибір мови богослужіння не був настільки принциповим. І хоча у кременецькому повіті домінувала церковно-слов'янська мова, за бажанням парафіян у деяких святинях молилися українською. Інформацію про Тараса Шевченка можна було черпати з українських часописів як світських так і церковних. Таких як «Церква і нарід», де, напр. у 1936 році надруковано статтю І. Власовського про похорон Поета, там теж уміщено вірші присвячені Кобзареві [17].

Дітячі «Просвіти» намагалися, аби й наймолодші українці ознайомилися з творчістю народного Пророка. Цьому служили створені при «Просвіті» дитячі садки т.зв. «Захоронки». В 1923 році стараннями Аркадія Животко, голови секції позашкільного і дошкільного виховання, видано книжечку для дітей «Тобі, Тарасе!». [18]

В 1925 році Повітова рада «Просвіти» опрацювала для сільських читалень «Обіжник», який регламентував святкування Дня Тараса Шевченка. Пропонований взірець містить примірну програму: ранок -панахида у місцевій церкві, перед нею – вступне слово, (богослужіння по можливості – українською мовою), увечері – концерт. Концерт розпочинався «Заповітом», далі – реферат за книгою А. Галушинського, яку можна було придбати у Просвіті, потім – знову «Заповіт». Друга частина – вистава. Тут пропоровано «Кріпак» - М. Кропивницького, Назар Стодоля Т. Шевченка або ж «В Тарасову Ніч» (О.Кобець). 3 частина – співи і декламації. Пісні мали бути урочистими, відповідно до теми заходу. Пропонований перелік поезій: а) «До Основ'яненка»; б) «Іван Підкова»; в) Фрагмент з поеми «Гайдамаки» (...Сини мої, гайдамаки.....); г) «Мені однаково...»; д) «Минають дні...»; ж) «Якби ви знали, паничі....» з) фрагмент з «...І мертвим і живим...». Окрім того, було рекомендовано, щоб під час урочистості не було танців і алкогольних напоїв, аби не порушувати урочистого настрою[19].

Цей останній пункт «Обіжника» не зустрів підтримки і розуміння багатьох керівників сільських читалень, які вважали, що хоча Шевченкове свято, безперечно, вимагало належної поважності, але це ні в якому разі не траурна урочистість, а тому – оркестр, танці, а й навіть пиво чи інші напої лише заохотять молодь до участі. [20] Слід зазначити, що організація таких свят вимагала певної процедури. Спочатку слід було отримати

дозвіл на проведення у війта або старости, подаючи програму планованої урочистості із переліком виконуваних творів а також тези рефератів. Подавалася також кандидатура особи, відповідальної за перебіг свята. Якщо імпреза була платна, треба було зазначити на які цілі призначаються зібрані кошти. Після свята у 2 тижневий термін треба було подати звіт із розрахунками. За 1 добу перед планованим святом слід було повідомити найближчу дільницю поліції. Дільничий поліціант зазвичай теж був присутній на світі і теж здавав звіт на ім'я повітового старости[21].

На академії, організовані Просвітою у Кременці, запрошувалися самодіяльні колективи і хори із усього повіту. Їм поверталися кошти поїздки, а репертуар і число учасників подавалися листом.

Характерно ілюструє тодішніх польсько-українських суперечностей фрагмент спогадів Антона Семенюка, члена Української радикальної партії, родом із Бережців. Він декламував на святі Шевченка фрагмент поеми «І мертвим і живим...», де на словах «...Доборолась Україна до самого краю: гірше ляхів власні діти її розпинають...», комендант поліції Гайниш обурено покинув зал [22].

Винятково активно діяли філії «Просвіти» в Почаєві та Бережцях. Читальня «Просвіти» в Бережцях функціонувала з 1921 року. Одним із основних її завдань було піднесення рівня національної свідомості через прищеплення українцям потреби читання. Чільне місце в читальні займали твори Т.Г.Шевченка. Діяв у Бережцях також театральний гурток під керівництвом колишнього військового лікаря армії УНР Василя Гаращука. Бережецькі просвітяни замовили знаному художникові О. Якимчукові портрет Шевченка. З 60-х років минулого століття він зберігався в оселі колишньої «просвітянки» Марії Кицюк-Росоловської, яка у 90-х роках віддала його в дар відновленій у Кременці «Просвіті». [23]

Традиційне Шевченківське свято надзвичайно урочисто походило і у Почаєві. Прикладом може служити опис урочистості з нагоди 71 річниці з дня смерті Поета в 1932 року, яка відбулася за таким сценарієм:

1. Панахида об 11 годині у Лаврі, на яку кликав великий одинадцятитонний дзвін, що звучав лише у надзвичайних ситуаціях.
2. Академія у залі Червоного Готелю Лаври, під час якої зачитано реферат про життя і творчість Т. Шевченка. Реферат українською мовою зачитав Олекса Волошин.

Він охоплював найважливіші моменти життя і творчості поета: 1. Дитячі роки; 2. Молодість. 3. Звільнення із панщини (1832). 4. Шевченко – солдат. 5. Знову свобода.

3. 3. Співали пісень на слова Т. Шевченка – «Заповіт», «Учіться, брати мої», «Світе тихий», «Сонце заходить», «Калина», а також «Ще не вмерла Україна».

Декламувалися вірші: «Мені однаково», «Лілея», «Кавказ», «Паничі», «Калина». «Не на шовкових пелюшках» – вірш Н. Комарівни, присвячений поету. Вхід на академію – безкоштовний.

О 20.30 у Залі того ж готелю місцевий аматорський театр презентував твір Ф. Костенка «Батраки». Ціни на квитки – від 30 гроши до 1 зл.50 гроши. Кошти йшли на культурно-освітні цілі. [24].

Відповідальний за перебіг урочистості Василь Трофимлюк, у звіті для повітового осередка «Просвіти» подає, що, незважаючи на те, що урочистість відбулася у п'ятницю, на панахиду зібралося багато людей різного віку, так що церква була переповнена. Піднявся навіть рівень свідомості на селах, - свідченням чого була присутність на академії багатьох селян з навколишніх сіл [25].

Аналізуючи твори Тараса Шевченка, наявні у репертуарах свят, можна ствердити, що вони були різноманітними – не лише ліричні поезії («Минають дні...», «Ой діброво, темний гаю...»), романтичні балади («Тополя», «Лілея»), автобіографічна поезія («Паничі», «Доля»), медитативна елегія «Ми в осені такі похажі», але теж твори на історичну тематику, що оспівували козаччину, гайдамаччину – «Назар Стодоля», «Іван Підкова», «Розрита могила», «Гайдамаки», «До Основ'яненка», соціальна поезія «Наймичка», «Катерина» а також політична, антицарська, революційна поезія («Сон», «І мертвим і живим,...» «Мені однаково», «Три шляхи», «Заповіт»). Бракувало хіба лише найбільш антипольської поеми «Гамалія». Безперечно, міжвоєнне двадцятиліття не можна назвати сприятливим періодом для розвитку української культури, однак саме за умов напівлегальності та гострої цензури відбувся небувалий сплеск національної свідомості українців, сформувалася когорта справжніх патріотів.

### Література:

1. 1.Козубський О. Від Львова до тайги [текст] / О. Козубський. – Снятин: ПРУТПРИНТ, 2007. – 34 с.
2. 2.Державний Архів Тернопільської Облaсті (ДАТО) Ф. 348. Оп. №1 арк. 97
3. 3.Чернихівський Г. Крем'янецьчина. Історичне та літературне краєзнавство.[текст] / Г. Чернихівський . – Кременець, 1992. - 104 с.
4. 4.ДАТО Ф. 348. Оп. №1 арк. 100
5. 5.ДАТО Ф. 348. Оп. №1 арк. 162-163
6. 6.Задеснянський Р. Апостол української національної революції.[текст] / Р. Задеснянський. - Мюнхен. 1969
7. 7.ДАТО Ф. 348. Оп. №1 арк. 16
8. 8.ДАТО Ф. 2. Оп. №1спр. № 248 арк. 31-33
9. 9.ДАТО Ф. 348. Оп. №1 арк. 16
10. 10.ДАТО Ф. 348. Оп. №1 арк. 172
11. 11.Чернихівський Г. У пам'яті народній. [текст] // Г. Чернихівський. - Прапор перемоги. – 1989. - № 2. – С. 3-4.
12. 12.ДАТО ф. 348. Оп. №1 арк. 3-4
13. 13.ДАТО ф. 348. Оп. №1 арк. 114
14. 14.Кременецький Малий кобзар [текст] // упор. Дорош Є. – Тернопіль: Горлиця, 2002.
15. 15.ДАТО Ф. 348. Оп. №1 спр. 350, арк.3
16. 16.ДАТО Ф. 348. Оп. №1 спр. 350, арк.7,8
17. 17.Церква і нарід. 1936. – с. 152
18. 18.Животко А. «Тобі, Тарасе!» [текст] /А. Животко. – Krzemieniec. 1932.
19. 19.ДАТО Ф. 341. Оп. №1 1925 рік, арк. 58
20. 20.ДАТО Ф. 348. Оп. №1, арк.108
21. 21.ДАТО Ф. 341. Оп. №, арк. 42
22. 22.Семенюк А. На тему українсько-польських відносин. Критичні зауваження. [текст] / А. Семенюк. - Міннеаполіс, Міннесота, США. 1996. – 34 с.
23. 23.Следзінська Л. Незабутні спогади 145-літтю просвітянського руху присвячую. [текст] // . Діалог . – 2014. - №2. С.5.
24. 24.ДАТО Ф. 348. Оп. №1, арк.101-103
25. 25.ДАТО Ф. 348. Оп. №1, арк.107